

Biblioteka „Kalendar”

knjiga 121

Copyright © 2022 Miroslav Janković

Copyright © 2022 za Srbiju, AGORA

Ova publikacija se u celini ili u delovima ne sme umnožavati, preštapavati ili prenositi u bilo kojoj formi ili bilo kojim sredstvom bez dozvole autora ili izdavača, niti može biti na bilo koji drugi način ili bilo kojim drugim sredstvima distribuirana ili umnožavana bez odobrenja izdavača. Sva prava za objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač po odredbama zakona o autorskim pravima.

Miroslav Janković

**POSLEDNJA NOĆ
FRA-BEGA IVE ANDRIĆA**

roman

*Kad zapišeš kao da nisi umro,
a kad ne zapišeš kao da nisi ni živio*

Kratak i vlažan dan: za telo se lepi košulja, za mozak Kerne slutnje a za dušu muka od žvakanja vazduha i isisavanja kiseonika iz njega. Jedan od onih dana koji se najkasnije zabele a najranije ugase u tami zimskog solisticija. Rano ga smenjuje duga, sedamnaesta, decembarska, a kopna, beogradska noć: 1974. godine. Jedna od onih koje mu lome misli, koče pokrete i mrse emocije: to je vreme kada telo u sebi počinje da kuva razne zimske otrove.

A noći su mu odnedavno sve duže i sve teže; pa, ja sam doživotni rob noći, pomisli. Zatvoren u njihove guste tišine, kao u kavez, brzo upada u sumračna stanja iz kojih gotovo i ne izlazi. Oseća jasno i bolno da ubrzano troši sitan kusus od života. Ivo Andrić prilazi hrastovom sekreteru, vernom, nemom prijatelju i saradniku, svečano i bojažljivo kao oltaru. Ukočenog pogleda, zalepljenog za veliku ladicu, ispod pisaće plohe, suvom i drhtavom desnom rukom polako je izvlači iz ležišta. Ladica klizi nečujno i poslušno ka njegovim prsima: negde u visini srca.

Na podu prazne ladice, kao tabut na dnu groba, leži smeđi koverat i čist, beo komad artije ukoso iznad njega: kao nišan nad mezarom, učini mu se na trenutak. Hoće i u

ovoj poznonoćnoj ljutoj nesanicici, i pod provalom grižnje savesti, da napiše još jedno „usmeno pismo” Milici i da ga zavede u svoj protokol kajanja. Možda bude i poslednje! Jer, ima neko vreme kako sve češće ulazi u mračne samice života i kako sve ređe i teže izlazi iz njih: ponekad bi mu se činilo da u njima čeka smak sveta.

Uzima papir i podastire ga preda se. Levom rukom, koja mu onedavno bolno trni i vidno se koči, i iz koje sve jače sevaju hladne iskre, dodaje desnoj, malo nešto mirnijoj i sigurnijoj, naliv pero američke marke Waterman. A to učini, s mukom isceđenom odlučnošću, kao što lovac ili vojnik na mrtvoj straži levicom dodaje pušku desnici, pred odlučujući ili poslednji hitac. I napisa, drhtavom ćirilicom, pri vrhu belog papira: Lepo Moje. Samo to.

Tako bi počinjao i završavao svako pismo ovih besanih jesenjih noći u časovima emotivne arheologije, na kojoj je njegova nesanicica plutala. Odjednom se seti reči Isidore Sekulić kako je „mnogostradalna Bosna svoju tešku nesanicu ostavila u nasleđe jednom od svojih najboljih sinova”. Gleda, kroz maglu staračke mreke, u onaj papir: ta sintagma od dve reči – od hipokoristika srednjeg roda i najsebičnije prisvojne zamenice srpskog jezika – milovala mu je oči. Pogleda u veliko M u zamenici Moje: čudno, ne zasmeta mu ta gramatička greška, nakon decenija očajavanja i sekiranja zbog i najmanje jezičke prljavštine u svojim rukopisima i knjigama.

Pre nego bi počeo da nanovo pakuje, kao najfinije poklone nekada, u glavi reči koje je tri decenije izgovarao Milici, a koju je nekada prvo zvao Ubavka, pa Lepa, pa Lepo, kroz njega bi odjednom, kao planinska bujica, potekla reka brzih misli, koje bi grozničavo pokušavao da zapamti, kao glumac tekst uloge dok se sprema da izađe na

scenu. Naglo buđenje zaspalih sećanja vraćalo ga je u dane, godine i među ljude, s kojima odavno više ne deli stvarnost. Ali voleo je te neočekivane flešbekove svoje svesti.

Rođen sam i odrastao u bosanskoj vlagi i na promaji, zato su me valjda najjače privlačile pege i senke čovekove duše. I uopšte ljudi koje je sudbina nemilosrdno pretukla. Iz bosanske zemlje vekovima isparavaju otrovi mržnje, koje ljudi posisaju nozdrvama prvim dahom i u prvom danu svoga života. U godinama sam kada mi se zavese pred očima polako spuštaju. Svet se sve brže deli i odmiče od moga pogleda. Svet strašni i svet lepi, u kome se ljudski krici i smeh neprestano mešaju i prepliću, svakog trenu i na svakom dlanu zemljanog šara.

Svi mi koji smo se lestvicama, skovanim od svog uma i umetničke strasti, propeli na visine – nesretni smo... jer na tom olujnom mestu vetar je hladan, snažno duva i ledi kao na golim planinskim prevojima Bosne. Te stepenice su često bile namazane lojem a đonovi naših cipela lepkom tuđe zavisti. Skoro sedamdeset godina sam se penjao strmim liticama ka vrhu – sad sam na njemu kao u sedlu ukopanog kamenog konja: niti osećam trnce zadovoljstva što sam visoko, ni strast što sam u sedlu, ni želju da više cimam i mamuzam tog kamenog ata pod sobom. Čovek na vrhu, tronu i konju je uvek sam!

Jedino bih na tim visinama ponekad osetio dašak svežeg bosanskog vetra kako me nežno miluje, kao topao majčin dlan.

Iz podnožja bosanskih planina penjao sam se naviše čas pužući a čas koračajući: Bosna u meni me je nekad podupirala a ponekad i svlačila nadole. Neka, u oba slučajeva sam joj bio blagorodno zahvalan. To su oni padovi koji su često letovi: i naviše i naniže. Za oba treba mnogo

i snage i sreće: i da se propneš i da, oboren na kolena, opet ustaneš. Kada bih mogao da ponovo biram mesto rođenja, opet bih izabrao Bosnu... iako u njoj ništa među ljudima ne ide bez isprazna divana, ljuta duvana, brljave rakije i oštra noža.

Pitao me je jednom mesni župnik u Herceg Novom zašto sam se posrbio i napustio „zlatnu milijardu” ljudske zajednice u svetu – katolike? Prvi put sam odćutao to pitanje... a svaki naredni, kad bih video popa na kapiji, bežao sam u sobu; jednom sam se peo i na drvo, dok se on ne bi umorio od čekanja da se „vratim” iz grada ili zasitim uvek istog razgovora sa Milicom. Ali bi počesto opet dolazio da me samo svojim prisustvom, takozvanim vatikanskim pritiskom, opomene na taj moj greh, ili uvek nameštenim, ponizno rastopljenim, osmehom izazove ne bi li šta još i rekao. U takvim situacijama bih umirivao sebe biblijskom mudrošću: svet i život u njemu su sve ono što se dešava. O onome o čemu se ne može govoriti – treba ćutati. Ćutanje je najbolji odgovor, rekao je najveći među nama – Lav Tolstoj. To je jedini odgovor koji u sebi podjednako sadrži i pristanak i odbijanje. Ali, ćutanje je težak posao, ono nije za svakoga, pogotovo ne za žene, već samo za čvrsto ozi-dane muškarce iznutra. Jer, kao što bogati najteže daju paru iz ruke, tako i najmudriji teško puštaju reč iz usta. I jedni i drugi smatraju da kad para i reč odu od njih, onda više ne vrede onoliko koliko dok su bile u njihovim džepovima i pod njihovim jezicima.

Sve što čovek postigne, postigne uprkos nečemu: pre svega siromaštvu, niskom poreklu i otporu drugih. U Bosni je ljudska glad za uspehom posebno jaka, jer je ta zemlja vekovima bila bez širokih puteva po sebi. Ali su zato njeni najbolji ljudi imali prokinute puteve u sebi, nasute i utabane žarkom željom za uspehom: ma kako i ma po koju cenu.

Bosna je siromašna, ali puna raznih talenata. Pa i u Jevanđelju piše: „Duh diše tamo gde on hoće”.

Jesam li zaslužio da me zbog toga neki stalno kame-
nuju mržnjom? Da li (i)ko razume boli moje tišine? Život i
njegov žuljeviti samar me je povijao, rasecao i dvojio, kako
kad i kako gde. Probijao sam se kroz takav život u „tesnim
cipelama”. Nikad nisam bio vršnjak svojih godina, nego
uvek stariji od svoje krštenice. Meni su ponekad i moje i
tuđe reči smetale kao telo monahu: tada bih poželeo da sam
klupko misli i čula i da tvrdo ćutim. Da provedem celi život
kao senka. Retko je posejano semenje ljudske sreće. Ali,
svaki čovek u sebi nosi i Boga i đavola. Razapet sam izme-
đu čistog neba i prljave zemlje. Celi sam život proveo „pod
okolnostima”, stalno i tiho jaučući kroz zube. Prvu polovi-
cu svoga veka sam išao pogrbljen do kolena od saginjanja
pred mnogima, a drugu od tapšanja po ramenima, najčešće
tih istih ljudi.

– To su, Ivo, muke velikih ljudi...

Uvek bi tako počinjalo. Njen glas bi se začuo iz ugla
njegove velike radne sobe; činilo mu se kao da se javlja sa
sišlog komadića neba: parčeta sreće koje mu nebesa, u koja
nije mnogo verovao, eto nekom milošću ponekad pošalju.
Brzo bi u sećanju uspravio i opcrtao njen lik a razgovor bi
krenuo lako: zapravo, potekao bi iz njega monolog kao su-
krvica nataložene boli od čežnje za Milicom i nesanice od
neprestanih misli na nju i čestog pominjanja u razgovorima
sa samim sobom.

– Veliki ljudi, Milice, a geniji pogotovo su ljudožde-
ri. Oni jedu i gutaju sve oko sebe i sve potčinjavaju sebi i
svome uspehu. Moraju. Jednostavno, ne bi bili to što jesu
da nisu takvi. Oni moraju mesom, krvlju i dušama drugih

da se hrane. Kao đavoli. Oni nemaju rogove i kopita, ali jesu đavoli. Samo ponutricom drugih, iz koje su isisali sve što im treba, mogu nahraniti sva svoja stalno gladna čula za uspehom i slavom. Kroz mnoge paralelno teku dve reke njihove prirode, koje niti poniru niti se gde dodiruju: najveći poroci i neizmerna veličina duha.

– To je mračni egoizam. I ti si egoista.

– Egoisti su ljudi sa delićem Boga u sebi. Kako glasi ona zapovest: „Ljubi bližnjeg svog kao samog sebe”. Pa, Bog je, kao što vidiš Milice, dao egoistima dozvolu da svakoga koga hoće vole kao sebe samog, ali nije ograničio ni drugu, suprotnu mogućnost: da vole sebe više nego ikoga drugog. Možda sam i ja na ovoj drugoj strani, ne znam. Ja sam umetnik a umetnicima stvarnost nije dovoljna. Jer, umetnik mora da vidi i ono što priroda sakrije. Neki od nas se osećaju toliko važnim i moćnim da misle da se i zemlja pod njihovim tabanima ugiba, dok po njoj koračaju. To bi bio moj odgovor.

Tišina, gusta kao testo, nemo odzvanja od nečujne jeke njegovih muklih noćnih uzdaha. Nekada je najteža tišina, pogotovo kada počne duša klecati pod rušnim telom. Sve su češći ovakvi trenuci u kojima teško prilazim sebi, kada mi neka nevidljiva ruka odmiče telo od misli, očiju i duše, pomisli. Oseća sve jače lupanje sve slabijeg srca. U noći sve jače boli, sve pritišće jače, sva čula u čoveku noću pootvaraju sve svoje oči. U noći u čoveku prošlost jače progovori, a sećanja postaju slatka hrana ljutoj nesanicici. Oseća kao da su svuda oko njega tuneli u vazduhu i da će početi da propada u njih. Dobro je rekao nemački filozof Martin Hajdeger da su ljudi bića koja su rođenjem bačena u duboki vrtlog sveta, stalno usamljeni i neprestano u stanju strepnje – priseti se odnekud reči tog, jedno vreme, Hitlerovog

simpatizera i tumača njegove politike. U vreme Andrićevog službovanja u Berlinu, Hajdeger se već bio distancirao od ludog Adolfa. I neke Dučićeve sentence: da je strah prvo osećanje koje je čovek odgojio u sebi, kada je počeo da hoda zemljom. Da, čovek je biće straha – tom pomisli dopisa Dučića.

Zašto ravnodušni Bog nije naklonjen nijednom živom stvoru i zašto čovek misli da on najviše pati – pred ovim pitanjem postavljenim sebi napreže davno osušenu ušnu tubu levog uha, na koje sve slabije čuje, ne bi li tako iz onog ćoška sobe dozvao Miličin glas. Priseti se kako joj je objašnjavao da se stalno treba okretati oko sebe i gledati kako druga stvorenja pate baš od samog čoveka.

„Bol i patnja su svuda... u svakoj kapi vode i vlati trave i bridu kristala i svakom zvuku živa glasa, i u snu i na javi, u životu prije života a valjda i poslije života”...

– Pa, to je, Ivo, iz *Nemira*... Bog je dobar... ali..

Miličin iskidani glas iz ćoška poteče kroz njega snagom mladalačkog krvotoka. On je bio zrak sunca u mojoj mračnoj duši, pomisli. Oduvek je voleo njen glas: taj topli i meki alt, sa valerima koje je znala da podesi i upotrebi na onim mestima kazivanja upravo onako kako je drama-tika govorenog i zahtevala. Ali, Boga nije voleo... ustvari, voleo je Ničeov sarkazam da je Bog umro! Jer, ako je živ – zašto stalno šuti? Kao i pošalice svojih prijatelja da se Bog možda umorio... na šta bi on odgovarao da je svevišnji življi nego ikad, jer svet oko njega vri i ključa više nego ikad. Ali, pošto život često nije moguće razumeti, onda ljudi češće moraju gledati u nebo, dodavao bi.

– Milice, Bog jednom rukom daje milost i dobrotu a drugom baca na nas strahotu. Dobrotu seje pažljivo, mrveći i sitneći je među prstima leve ruke kao dragocenu so ili

zlatni prah, a strahotu seje snažnim zamasa desnom rukom, kao što kosac ili drvoseča zamahuju svojim alatkama. I uvek je, u tom poslu, na strani velikih bataljona, kako je govorio Volter.

Zagrcnu se i uplaši tih svojih reči. Miličin glas bi ga umirio... ali onaj ćošak nem, suv i mračan – ćuti. Zuri u njega kao u zamagljeno ogledalo, kroz koje pogled ne prodi. Malkice ga primiri rečenica, koju je više puta i u raznim prilikama izgovarala Lula Vučo, Miličina i njegova kuma na venčanju, da je „Ivo čovek od Boga pomilovan, jer samo žene iz Bosne znaju stvoriti raj oko svoga muškarca”. Nikada mu nije bilo do kraja jasno na šta je ta oštroreka Srbijanka tačno mislila: je li ga Bog darovao velikim talentom ili usrećio izuzetnom ženom?

I na čemu više treba da mu budem zahvalan? Ne znam. Sa ženama treba znati kao i sa rečima: od hiljadu mogućih kombinacija, samo poneka uspeva, odgovori sam sebi na pitanje koje mu je sećanje postavilo. I dodade: nikada se nisam oslobodio straha od žena... napisao sam to negde, ali gde?

– U *Ex Pontu*, Ivo: „Žene, vaše bijele ruke lome dušu moju kao hljeb”...

Milice... glasom suvim kao slama, izgovori tu najdražu reč, koja je kao trijumfalna kapija stajala nad svakom ostalom koju je ikada izgovorio ili napisao otkako je prvi put Milicu ugledao. Milice, nemojmo o ženama... barem ne večeras.

– Moramo. Zašto si uništio moja pisma?

– Da te zaštitim od zuba javnosti... nakon tvog odlaska. Smatrao sam i zabeležio negde da pisma treba da umru zajedno s ljudima, kao što umire većina razgovora. Ali, sada vidim da to nije uvek tako. Brišući tebe kaznio sam

sebe, Lepo moje; nemam više papir njihov, slova njihova, ne osećam dušu i dah te artije da me greju, ljubav tvoju i pogled tvoj koji biju i isejavaju iz pisama. Nemam više tebe pretopljenu u belinu papira njihovog... ne čujem više šapat i žubor reči tvojih, koje teku između njihovih slova, kao bistri planinski potok kroz žile i kamenje.

– Je li ti žao, teško...

– Sad sve moram da prizivam u suvo staračko sećanje, iskidano i nesigurno i staro evo već šest godina. Da tragram za daškom topline koja škrto struji iz njega... da plaćem nad ovom praznom artijom preda mnom, da je moje suze okvase... ne bi li iz nje, bele i beskrajne, počela nicati slova tvojih pisama, kao vlat trave u pustinji nakon kiše. I ne bi li ti, Milice, nekim čudom nanovo izniknula iz tih slova, pooranih i natopljenih mojim sećanjem i bolom.

– Prizivaš li u sećanje i ostale žene, imao si ih mnogo.

– Mene je sa mojim ženama zbližavala moja buduća patnja. Osećali smo to obostrano. Kod mene je bol bila majka svake potonje radosti, iz boli se rađalo sve ono što bi me posle, ali samo ponekad, učinilo srećnim. Voleo sam posebno one koje su znale sapatiti sa mnom.

– Kako si ih osvajao?

– Sitnim, pažljivo odabranim, stilizovanim poklonima, umotanim u blag osmeh i prodoran pogled, zadobijao sam poverljivu bliskost sa mojim ženama. Jer, znalčki odabran i najsitniji poklon ima zamagljujuću lepotu. I još nešto: na pisma ženama ne treba odmah odgovarati – treba ćutati i osluškiivati treptaje njene nade, čežnje, iščekivanja. A onda dati glas od sebe kakvim dražesnim poklonom i posvetom uz njega, koja se dugo pamti a naročito greje nadu i podiže očekivanja.